

Cervantes aikansa etnis-uskonnollisissa yhteyksissä

■ H. K. RIIKONEN

Francisco Márquez Villanueva: *Moros, moriscos y turcos de Cervantes. Ensayos críticos.* Editions Bellaterra 2010.

Espanjalainen humanistinen tutkimus on Suomessa hispanistipiirien ulkopuolella valitettavan vähän tunnettua. Käännösten muodossa tunnetaan lähinnä espanjalaista filosofiaa ja kulttuurifilosofiaa, Miguel de Unamunon, José Ortega y Gassetin ja Salvador de Madariagan tuotantoa. On paljon muutakin tutustumisen arvoista – alkaen mittavasta Cervantes-tutkimuksesta. Kirjallisuudentutkimuksessa vallinnut kiinnostus etnisiä ryhmiä, yhteiskunnan marginaaliryhmiä ja erilaisia toiseuden muotoja kohtaan on tullut esille myös Cervantes-tutkimuksessa. Hänen tuotantonsa tarjoaakin siihen monipuolista aineistoa.

Renessanssiajan Välimeren piiri oli monien etnisten ja uskonnollisten ryhmien ja kielen kohtauspaikka. Esimerkiksi *Don Quijotessa* esillä ovat niin kristityt, juutalaiset kuin muslimitkin; maurit, turkkilaiset ja moriskot sekä espanjan kieli (”kastilian kieli”, *castellano*), baski, arabia, ranska, italia tai latina ja joukko muitakin kieliä. Itse romaani antaa sen kuvan, että Don Quijoten tarina oli alunperin ”arabialaisen historioitsijan” Cide Hamete Benengelin käsialaa. Oman lisänsä antavat järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolella olevat rikolliset, kuten merirosvo.

Cervantesilla oli värikkäiden elämänvaiheidensa kautta kiinteä tun-

tuma aikakauden elämään ja kulttuuriin kaikessa sen moninaisuudessa. Siitä Francisco Márquez Villanuevan teos antaa monipuolisen kuvan. Teoksessa liikutaan siinä Välimeren piirissä, jota Fernand Braudel on käsitellyt tunnetussa, ymmärrettävästi myös Márquez Villanuevan mainitsemassa teoksessa.

Márquez Villanuevan teos jakautuu neljään pääluokkuun. Ensimmäinen luku, ”Cautiverio” (”Vankeus”), tuo esille erityisesti Algerin kaupungin (esp. *Argel*), joka oli yksi aikansa kansainvälisistä kaupungeista. Cervantes oli ollut siellä vankeudessa ja se muodosti lähtökohdan hänen ehkä tunnetuimmalle näytelmälleen *El trato de Argel*, joka käsittelee kristittyjä orjia Algeriassa. Esille nousevat esimerkiksi käsitykset merirosvoista ja renegaateista, uskonluopioista. Jälkimmäisistä Márquez Villanueva siteeraa vanhaa lausumaa: ”Luopiot ovat äärimmäisen pahoja ihmisiä, koska he eivät usko Kristukseen eivätkä Muhammediin; julkisesti he ovat maureja, salaisesti demoneja.” Kirjoittaja esittelee heidän asemaansa Algerissa.

Toisessa pääluvussa siirrytään eräiden Algeriaan ja Cervantesin vankeuteen liittyvien tekstien ja henkilöiden kautta *Don Quijoteen* ja Cide Hamete Benengelin merkitykseen siinä. Kolmas osa käsittelee moriskoja eli kristinuskoon kääntyneitä maureja ja turkkilaisia, jälkimmäisten osalta eräänlaista ”ottomaanista eksotiikkaa”. Esillä on myös Cervantesin novellista ”Koirien keskustelu” tuttu Berganza-koira. Novellissa annetaan moriskoista erittäin negatiivinen kuva. On kuitenkin huomattava, että se esitetään Berganza-koiran suulla ja se liittyy pikareskiromaanille

tyypillisiin vaiheisiin, joita koiralla on. Jonkinlaisena positiivisena seikkana, joskin Berganzan suussa raskauttavana tekijänä, on esitetty, että moriskot ovat jatkuvasti työn touhussa. Erikoiseksi näkemys tulee, kuten Márquez Villanueva mainitsee, että tuon ajan reformistiset ajattelijat pitivät työntekeä hyveenä, koska työn näkeminen häpeällisenä johti joutilaisuuteen, joka puolestaan nakersi espanjalaisista yhteiskuntaa.

Mutta tässä yhteydessä otan esille erityisesti teoksen viimeisen osan, ”Expulsión” (”Karkotus”). Moriskot nimittäin karkotettiin Espanjasta vuonna 1609. Tämä tapahtuma muodostaa taustan *Don Quijoten* toisen osan luvulle 54. Se on eräänlainen väliepisode, jossa romaanin nimihenkilö ei esiinny lainkaan. Jaksossa kerrotaan, miten Don Quijoten palvelija Sancho Panza tapaa entisen naapurinsa, varakkaan moriskon Ricoten. Moriskona tämä on karkotettu maasta, mutta nyt hän on valepukuisena tullut hakemaan maahan kaivamaansa aarretta. Jaksossa hän kertoo vaiheistaan Sancho Panzalle.

Ricotesta annettu kuva on sangen tulkinnanvarainen, etenkin kun vielä ottaa huomioon hänen tyttärensä Ana Félixin (suomenoksessa Anna Felix) kohtalon, joka tulee esille romaanin toisen osan luvussa 58. Márquez Villanueva ottaa esille myös Álvaro Tarfen, luvussa 72, jossa Don Quijote lukee Avellanedan kertomusta vaiheistaan (Avellaneda oli julkaissut Don Quijoten vaiheista kertovan jatko-osan ennen kuin Cervantes oli ehtinyt kirjoittaa oman esityksensä loppuun).

En ole pätevä arvioimaan jakson antamaa kuvaa moriskoista

enkä Márquez Villanuevan esittämiä käsityksiä, mutta jo pelkästään hänen runsas materiaalinsa ja sitä koskevat kirjallisuusviitteensä antavat käsityksen siitä, miten merkittävistä asioista romaanissa on kysymys sivuhenkilöiden kohdalla. Don Quijotea tuleekin tarkastella myös kiinnostavien sivuhenkilöiden eikä vain nimihenkilön ja hänen aseenkantajansa kannalta. Romaanissa esitetyn kulttuurisen tilanteen monitahoisuutta korostaa se Márquez Villanuevan usein esille tuoma seikka, että Don Quijoten tarina oli esitetty nimenomaan arabialaiselta historioitsijalta saatuna. Teoksensa viimeisellä tekstisivulla Márquez Villanueva muistuttaa, että sitä syvää ääntä, joka Cervantesin romaanissa ihasuttaa, ei ole esitetty Cervantesin vaan viisaan maurin äänellä.

Moros, moriscos y turcos de Cervantes ottaa laajalti huomioon Cervantesin ajan muun kirjallisen kontekstin, joihin kuuluvat kaunokirjallisuuden ohella muun muassa yhteiskunnallisia kysymyksiä käsittelevät traktaatit. Márquez Villanueva tarkastelee esimerkiksi humanisti Pedro de Valencian näkemyksiä. Hän oli asettunut vastustamaan moriskojen karkotusta aikoinaan julkaisematta jääneessä tutkielmassa. de Valencia, josta teoksessa muuten on vaikuttava kuva silmälasit silmillä, oli muun muassa hylännyt *morisco*-sanan sortavana terminä ja ottanut tilalle *ciudadano* (kansalainen)-sanan. Sortava terminologia oli ollut ongelman ytimessä. ”Tutkielman kirjoittajalla oli jo tietoisuus kielenkäytön moraalista vastuusta,” toteaa Márquez Villanueva. Voisi siis ajatella, että Pedro de Valencia oli kajonnut ongelmiin, jotka *mutatis*

mutandis ovat aktuelleja nykyäänkin.

Kiinnostavaa on myös se, mitä Márquez Villanueva sanoo veren puhtauden (*limpieza de sangre*) käsitteestä, jonka englantilaisena vastineena esiintyy *racial purity*. Tämä synkkiä konnotaatioita herättävä käsite on nähtävä aikansa kontekstissa, vanhojen kristittyjen puolustuskeinona intellektuaalista valtaa pitäviä juutalaiskristittyjä vastaan; varsinaisesta biologisesta opista ei Márquez Villanuevan mukaan ollut kysymys.

Teos on varustettu laajalla viitteistöllä. Itse asiassa yli neljännes sen sivumäärästä on tiheään painettuja lähdeviitteitä (joihin nimen oikoluku ei kaikissa tapauksissa ole ennättänyt). Niiden joukosta löytyy kaksi suomalaistakin tutkielmaa, Viljo Tarkiaisen, Aleksis Kiven biografin ja Cervantesista laajan monografian kirjoittaneen tutkijan vuonna 1921 julkaisema pieni artikkeli Cervantesin romaanista *Persiles y Sigismunda* ja aikansa harvalukuisiin suomalaisiin hispanisteihin kuuluneen Turun yliopiston ylikirjastonhoitajan Eero K. Neuvosen vuonna 1951 ilmestynyt tutkielma arabismeista Alfonso X Viisaan aikaisessa (1200-luku) laulukokoelmassa *Cantigas de Santa María*. Pohjoismaista tutkimusta viitteissä edustaa laajatietoisen ruotsalaisen kirjallisuushistorioitsijan Gustaf Fredénin tutkielma ”Cervantes y los moriscos” teoksessa *Tres ensayos cervantinos* (1964).

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen professori.